

EVA MEIJER

Dierentalen

ISVW UITGEVERS

Differentiaal

Eva Meijer

ISVW UITGEVERS

INHOUD

	Voorwoord	7
	Inleiding	9
I	Spreken in mensentaal	19
II	De levende wereld	45
III	Huisdieren	69
IV	Slimme Hans en denken met je lichaam	91
V	Structuur, grammatica en ontojferen	111
VI	Metacommunicatie: van spel tot rechtvaardigheid	127
VII	We moeten met dieren in gesprek	145
	Dankwoord	157
	Noten	159

VOORWOORD

Als je geluk hebt, ontmoet je een dier dat met je wil praten. Als je nog meer geluk hebt, ontmoet je een dier dat de tijd en de moeite neemt je te leren kennen. In mijn ervaring zijn de meeste dieren niet te beroerd om een praatje te maken. Ze zijn ook genereus in wat ze bereid zijn te vertellen. Met sommige dieren kun je hechte relaties aangaan. Zo'n relatie kan je niet alleen veel over het dier in kwestie leren, maar ook over taal, en over jezelf. Andere dieren hebben een eigen perspectief op de wereld. Mee kunnen kijken door hun ogen verrijkt je eigen leven en laat het anders zien. Veel mensen reizen om hun horizon te verbreden en nieuwe ervaringen op te doen, en om nieuwe culturen te leren kennen. Op iedere straathoek zijn echter al talloze culturen te vinden – van mieren en duiven en katten en hazen en koeien, het is maar net waar je woont.

De oorsprong van dit boek ligt in mijn jeugd, waarin behalve mensen ook katten, cavia's en paarden een grote rol speelden. Met name de pony Joy, met wie ik tussen mijn elfde en zestiende mijn leven deelde, heeft me doen inzien dat een uitgebreide gedeelde taal tussen een mens en een ander dier mogelijk is. In mijn vroege volwassen leven leerde de hond Pika me over de taal van honden, en en passant over wat belangrijk is in het leven. Zonder Pika zou dit boek er niet zijn. Momenteel woon ik samen met een hond en een kat, Olli en Putih, die me helpen denken en spelen.

Tijdens mijn studie filosofie verbaasde ik me over de bijna totale afwezigheid van dieren in de westerse filosofische traditie. Denken werd lang gezien als een bezigheid van mensen over mensen. Dat is aan het veranderen, er wordt steeds meer over dieren gedacht, met name in de ethiek, en recent in de politieke filosofie. Taal is echter nog grotendeels onontgonnen gebied; de taalfilosofie heeft zich nog vrijwel niet over dieren gebogen, en buiten de biologie en ethologie wordt er weinig onderzoek gedaan naar dieren en taal. Dat is jammer, omdat taal ons inzicht kan geven in dieren, en omdat dieren ons inzicht kunnen geven in taal. Bovendien kan het onderzoeken van taal van dieren ons ze op een andere manier laten zien, wat gevolgen kan hebben voor hun politieke positie, die momenteel tamelijk belabberd is. Ik hoop dat dit boek daar een bijdrage aan levert.

INLEIDING

Grijze roodstaartpapegaai Alex kende meer dan honderd woorden. Hij kon daarmee onder andere laten zien dat hij objecten kon tellen en ze kon indelen in categorieën. Ook maakte hij grapjes en gebruikte hij woorden om het gedrag van de mensen om zich heen te beïnvloeden.¹ Bordercollie Chaser leerde de namen van meer dan duizend speeltjes, en begrijpt grammatica. In het wild levende dolfijnen noemen elkaar bij hun naam. Prairiehonden hebben een uitgebreide taal om indringers te beschrijven, waarin ze het formaat van mensen, de kleur van hun kleding, eventuele objecten die ze bij zich hebben en hun haarkleur omschrijven. Olifanten in gevangenschap spreken in menselijke woorden. Wilde olifanten hebben een woord voor 'mens', dat gevaar aanduidt. De talen van walvissen, inktvissen, bijen en talloze vogels hebben een grammatica. De mantisgarnaal communiceert met kleuren en heeft twaalf kleurkanalen, waar de mens er slechts drie heeft.² Honden kunnen in tegenstelling tot hun wilde neef de wolf gebaren van mensen begrijpen en emoties van het gezicht van mensen lezen.³ Penseelaapjes laten elkaar uitpraten en leren dat ook aan hun kinderen⁴.

Aandacht voor taal en communicatie van dieren is er al sinds de oude Grieken. Het vakgebied ethologie, dat gedrag, en daarmee communicatie, van dieren structureel bestudeert, kwam rond 1950 goed op gang. Taal is met name de laatste jaren in de belangstel-

ling komen te staan. Recent onderzoek laat zien dat andere dieren complexer met elkaar communiceren dan we eerder dachten. Over wat de betekenis daarvan is, voor dieren en voor taal, is nog weinig geschreven. In dit boek bespreek ik empirisch onderzoek naar diertalen en de filosofische vragen die dit onderzoek oproept. Kunnen we communicatie van andere dieren taal noemen? Kunnen we met andere dieren praten, en hoe dan? Is de taal van mensen speciaal, of zijn alle talen speciaal? Wat is taal eigenlijk? Het doel is dus niet om een overzicht te geven van alle diertalen – van veel soorten weten we nog heel weinig, en bovendien zijn er verschrikkelijk veel diersoorten die elk hun eigen taal, of talen, hebben. Het doel is wel om de rijkdom van diertalen te laten zien, en te onderzoeken wat de betekenis is van die talen voor hoe we over dieren, en over taal, denken.

Overzicht

De intelligentie van dieren is lang afgemeten aan die van mensen. In experimenten werd bijvoorbeeld onderzocht hoe goed dieren puzzels kunnen oplossen in vergelijking met mensen. Veel dieren zullen daar niet goed op scoren omdat hun zintuigen anders ontwikkeld zijn en ze andere kwaliteiten nodig hebben om te overleven. Dat is omgekeerd ook zo: een mens is in mierentermen waarschijnlijk niet erg intelligent omdat mensen slechter kunnen samenwerken, of in duiventermen niet erg intelligent omdat mensen slechter ruimtelijk inzicht hebben, of in hondentermen niet zo intelligent omdat ze niet op geur kunnen navigeren. In het eerste hoofdstuk bespreek ik experimenten waarbij geprobeerd werd dieren te leren in mensentaal te spreken, en de relevantie daarvan voor het begrijpen hoe taal werkt.

In de biologie wordt intelligentie tegenwoordig begrepen als het vermogen om te gaan met soortspecifieke uitdagingen.⁵ De communicatie van dieren is ingesteld op hun leefomgeving en komt voort uit hun fysieke en cognitieve vermogens. Walvissen maken veel gebruik van geluid, omdat dat onder water snel reist,

en geur en zicht minder handig zijn. Olifanten kunnen met heel lage tonen over land op kilometers afstand met elkaar contact houden. Vleermuizen gebruiken juist heel hoge tonen om hun omgeving te kunnen lezen. Deze dieren hebben bovendien zeer complexe systemen van communicatie ontwikkeld, die op bepaalde punten vergelijkbaar zijn met mensentaal. In hoofdstuk twee ga ik dieper in op talen van dieren.

Omdat dieren zich meestal niet in mensentaal uitdrukken, denken mensen soms dat we niet kunnen weten wat ze denken. We kunnen mensen begrijpen omdat ze spreken; taal geeft ons inzicht in hun binnenwereld. Dieren kunnen dit niet, dus zullen ze altijd een mysterie blijven. Maar je kunt je natuurlijk afvragen of we werkelijk kunnen weten wat andere mensen denken of voelen. Taal kan ook misleiden: iemand kan zeggen dat ze van je houdt, en dat later ontkennen. Er kunnen misverstanden ontstaan: misschien zei iemand dat ze van je houdt, en vatte jij dat romantisch op, maar bedoelde ze het zuiver vriendschappelijk. Taal is niet eenduidig, en mensen zijn dat ook niet. We kunnen nooit hard bewijs krijgen voor wat mensen denken. Sterker nog, zeggen sommige filosofen, we kunnen nooit bewijs krijgen dat ze überhaupt denken. Daarnaast is het de vraag waarom behoren tot een bepaalde soort bepalend is voor het begrijpen van een ander. Mensen delen anderen graag in in categorieën, en hoewel andere dieren zich op andere manieren uiten en de wereld anders waarnemen, is er genoeg dat we delen. Als je een dier goed kent, kun je hem of haar vaak prima begrijpen, waarschijnlijk beter dan een mens uit een totaal andere cultuur. In hoofdstuk drie bespreek ik het samenleven met dieren, en taal tussen mensen en andere dieren. In hoofdstuk vier bespreek ik de rol van het lichaam in het denken, en het onderzoeken van taal en denken van, en met, andere dieren.

In hoofdstuk vijf ga ik dieper in op de structuren van diertalen. Er is lang gedacht dat alleen mensentalen grammatica hadden, en dat diertalen vooral een uitdrukking waren van hun directe emoties. Recent onderzoek laat zien dat dat niet zo is; ook

de talen van dieren hebben soms complexe structuren, kunnen symbolisch en abstract zijn, en kunnen verwijzen naar situaties die in het verleden of de toekomst liggen, of op een andere manier buiten het bereik van de dieren. Een van de manieren waarop dieren met elkaar communiceren is door te spelen. Daarin kunnen ze ook iets zeggen over het spel. Dat noemen we metacommunicatie: communicatie over communicatie. In hoofdstuk zes ga ik in op de relatie tussen spel, taal, metacommunicatie en regels, en bespreek ik moraliteit van dieren.

Het lijkt misschien vergezocht om na te denken over taal van dieren – alsof er een enorm gat gaapt tussen onze vormen van communicatie en die van hen, alsof mensentaal iets hogers is en andere dieren daar nooit bij zullen kunnen. Niet zo lang geleden werd er echter nog gedacht dat vrouwen niet rationeel waren en niet in staat om politieke beslissingen te nemen.⁶ Ook werden niet-westerse bevolkingsgroepen in tijden van kolonialisme niet serieus genomen als gesprekspartner. Het eigendomsrecht van Aborigines in Australië werd bijvoorbeeld niet erkend, omdat het niet in het systeem van regels en wetten van de Europese kolonisten paste. In hoofdstuk zeven, de conclusie, bespreek ik de rol van taal in de politiek. Denken over taal van dieren en taal met dieren kan helpen in het vormen van nieuwe gemeenschappen en nieuwe relaties, en het kan ons kritisch laten kijken naar de positie van dieren in onze maatschappij.

Dieren en taal

Wanneer je in taal schrijft over taal, of in taal denkt over taal, ben je altijd al onder invloed van die taal. Dat maakt het bestuderen van taal ingewikkeld. Wittgenstein vergelijkt het met het repareren van een spinnenweb met je vingers.⁷ Taal kan ons misleiden – de vorm van de taal maakt dingen gelijk die niet gelijk zijn. Neem bijvoorbeeld het woord ‘dieren’. Dat doet het lijken alsof er een grens bestaat tussen alle mensen aan de ene kant, en alle andere dieren aan de andere kant, terwijl, zoals de filosoof Derrida stelde,

Dolfijnen noemen elkaar bij hun naam. Bijen hebben dansjes waarin ze symbolisch informatie doorgeven. Prairiehonden waarschuwen elkaar voor mensen en beschrijven daarbij hun formaat en snelheid, de kleur van hun kleding, objecten die ze bij zich hebben en haarkleur. Deze dieren zijn geen uitzondering. Overal in het dierenrijk worden talen gesproken. Penseelaapjes kennen zelfs taalonderwijs: ze leren hun kinderen elkaar te laten uitpraten.

In *Dierentalen* bespreekt Eva Meijer recent wetenschappelijk onderzoek naar dierentalen. Zo maken we kennis met bordercollie Chaser, die de namen van 1022 voorwerpen kent. Ook ontdekken we dat olifanten in gevangenschap menselijke woorden kunnen overnemen en dat wilde olifanten een woord voor 'mens' hebben. Steeds weer blijkt dat dieren veel complexer met elkaar communiceren dan we dachten. Wetenschappers worstelen met de grammatica van inktvissen die met ingewikkelde kleurpatronen op hun huid communiceren en digitale technieken worden ingezet om de liedjes van vleermuizen en bultruggen in kaart te brengen en te duiden.

Dit onderzoek roept filosofische vragen op. Kunnen we communicatie van andere dieren taal noemen? Kunnen we met andere dieren praten, en hoe dan? Is de taal van mensen speciaal, of zijn alle talen op hun eigen manier speciaal? Wat is taal eigenlijk? Moeten we dieren anders benaderen nu ze talig blijken te zijn? Als je *Dierentalen* gelezen hebt, kun je misschien nog niet met alle dieren praten, maar je zult anders naar dieren kijken, ook naar de huisdieren die je zo goed dacht te kennen.

